

ANÀLISI D'UNA OBRA D'ART: ICONA DE LA CRUCIFIXIÓ

1. ICONA DE LA CRUCIFIXIÓ.

He triat una icona de la Crucifixió per a fer aquesta activitat. Fa uns anys, vaig visitar a una molt bona amiga, monja de clausura, de la família monàstica de Betlem de l'Assumpció de la Mare de Déu i de Sant Bru,¹ a la "Cartuja de Santa María de la Defensión"² a Jerez de la Frontera.

Aquesta congregació monàstica fou fundada l'any 1950 a Roma coincidint amb la proclamació del dogma de l'Assumpció. Els monjos i les monges dels més de trenta monestirs escampats pel món, a més de l'oració, que és la seva activitat prioritària, també fan obres d'artesanía, entre elles un ampli ventall d'icones com la que ara ens ocupa.

1.2. ESTIL ARTÍSTIC

Aquesta icona segueix l'estil artístic de les icones orientals, estil nascut cap el segle IV. És principalment un art litúrgic, realitzat amb una profund sentiment d'espiritualitat. Totes les composicions i els motius són repeticions de les pintades ja fa molt segles. Està associat a l'Església ortodoxa i als països de l'est d'Europa, principalment Grècia, Romania, Bulgària i Rússia. L'artista no gaudeix de llibertat de creació, sinó que repeteix uns motius concrets, ja que la finalitat de l'obra no és la del gaudi estètic, sinó que han estat creades per a conduir als homes i dones cap a l'oració i també cap a l'adoració a la litúrgia.

L'obra artística que he triat, no és pròpiament una icona oriental, doncs ni té els colors de les icones bizantines, ni el fons daurat tan característic d'elles, ni està pintada a sobre del guix que cobreix una taula de fusta recoberta per una tela. No obstant l'autor s'hi ha inspirat, tot seguint, fins a un cert punt, els canons iconogràfics orientals, aconseguint una pintura que ens comunica el moment de la mort de Jesús conduint-nos cap a la pregària.

¹ Per a més informació [en línia]: <<http://espanol.bethleem.org/>> [consultat 9 maig 2014]

² Per a més informació [en línia]:

<http://es.wikipedia.org/wiki/Cartuja_de_Jerez_de_la_Frontera> [consultat 9 maig 2014]

1.3. LA CONCEPCIÓ DE L'AUTOR DE L'OBRA D'ART

L'autor de la icona ens transmet gràficament una perícopa del quart evangeli. És just el moment posterior a que Jesús ha estat traspasat pel soldat romà. Tot i que hi trobem elements que ens venen explicats en fragments precedents de l'evangeli, a la crucifixió i a la mort de Jesús, per tant hauríem de delimitar la perícopa a Jn 19,17-37. Una doble lleialtat està present en aquesta obra artística. Sembla que l'autor de la icona ha intentat ser fidel a l'evangeli segons Joan, tot i que inclou alguns elements estranys a la narració de l'autor de l'evangeli. També queda clar que intenta ser fidel a les icones anteriors³, obres històriques on troba tota la inspiració el nostre pintor.

El pintor ens transmet una escena on predomina la calma, on Jesús amb els ulls tancats, símbol de la mort, regna tranquil, Ell ja ha dut a terme la missió que Déu Pare el va encarregar. Probablement l'iconògraf centra la qüestió en el do que Jesús ens fa, en l'Esperit que brota del seu costat traspasat.

Aquesta sembla ser la intenció del pintor, per això s'allunya del dramatisme que trobarem en altres imatges com el Crist crucificat de Velázquez,⁴ com el "San Lucas como pintor, ante Cristo en la Cruz" de Zurbarán,⁵ o com encara més en la crucifixió de Nikolai Ge,⁶ o en els olis més teatrals i barrocs de Simon Vouet.⁷ La nostra icona també queda molt distant de les tristesses que emanen de pintures com la crucifixió de Giovanni Di Paolo.⁸

³ Per a més informació [en línia]: <<http://www.atelier-st-andre.net/htresol/crucifixion.html>> [consultat 9 maig 2014]

⁴ Per a més informació [en línia]: <[http://ca.wikipedia.org/wiki/Crist_crucificat_\(Vel%C3%A1zquez\)](http://ca.wikipedia.org/wiki/Crist_crucificat_(Vel%C3%A1zquez))> [consultat 9 maig 2014]

⁵ Per a més informació [en línia]: <http://es.wikipedia.org/wiki/San_Lucas_como_pintor,_ante_Cristo_en_la_Cruz> [consultat 9 maig 2014]

⁶ Per a més informació [en línia]: <http://www.wikipaintings.org/en/nikolai-ge/not_detected_252986> [consultat 9 maig 2014]

⁷ Per a més informació [en línia]: <http://ca.wikipedia.org/wiki/Simon_Vouet#mediaviewer/Fitxer:SVouet.jpg> [consultat 9 maig 2014]

⁸ Per a més informació [en línia]: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni_di_paolo,_Crucifixion_01.jpg> [consultat 9 maig 2014]

1.4. COINCIDENCIES AMB EL QUART EVANGELI

Cal deixar clar que cap dels sinòptics descriu aquesta escena que veiem pintada a la icona, ni Mt 27,32-55, ni Mc 15, 22-40, ni Lc 23,26-48 informen ni de les dones ni dels homes que van acompanyar a Jesús al peu de la creu quan un dels soldats el va traspasar.

Resseguint la perícopa del Quart Evangeli podem trobar tota una sèrie de coincidències amb els detalls de l'obra del pintor.

A l'Evangeli llegim “ Lloc de la calavera” (Jn 19,17), i el nostre pintor situa, com ho fan tots els iconògrafs una calavera al peu de la creu en mig d'una foscor, com si estigués en un pou negre sota la terra. La simbologia és doble, per una banda la mort, però per una altra banda ens parla de la imminent visita de Jesús als inferns per tal d'alliberar als morts que estaven esperant la resurrecció del Fill de Déu.

La creu està al cim d'una muntanya recordant-nos el Gòlgota o Calvari, nom donat a la muntanya dels afores de Jerusalem on Jesús fou crucificat (Jn 19,18).

Els personatges que acompanyen a Jesús coincideixen amb els que detalla l'autor del Quart Evangeli. A l'esquerra de la icona Maria la Mare de Déu que està acompanyada i sostinguda per la seva germana, Maria muller de Cleofàs i per Maria Magdalena (Jn 19,25-26). Podem identificar Maria tant per la inscripció a sobre del seu cap, com també per les tres estrelles que adornen el mantell i que són símbol de la seva virginitat abans, durant i després del part.

A la dreta de la creu col·loca al “deixeble que ell estimava” però que el pintor ens caracteritza com Joan l'Evangeliista, ja que porta un llibre, l'Evangeli, al seu braç esquerra, també ens l'identifica amb la inscripció a sobre del seu cap. Al cantó i una mica darrera del deixeble trobem al soldat romà, el pintor només en pinta un dels soldats que descriu l'evangelista (Jn 19,34), el podem identificar pels vestits sensiblement diferents als dels hebreus, i per les armes.

La posició central i la més elevada de la icona trobem a Jesús descansant mort a la creu i donant-nos l'Esperit Sant, el pintor dibuixa com brolla del costat del costat dret de Jesús aigua (blanca) i sang (vermella) (Jn 19,34) que mullen a les tres dones que simbolitzen l'Església naixent.

El cel de la pintura és nocturn, hi veiem pintats una colla d'estels. Recordant-nos la pressa que tenien els jueus per no deixar en el repòs del sàbat penjant de la creu els cadàvers dels crucificats (Jn 19,31). Així l'autor del Quart Evangeli fa coincidir la mort de Jesús amb la nit anterior al començament del sàbat.

“Ara bé, el dissabte comença el divendres a la posta del sol. Per això calia accelerar el final dels condemnats trencant-los les cames i provocant així la mort per asfíxia. També Calia donar-los sepultura”.⁹

1.5. LLEGENDES, OMISIONS I AFEGITS DE L'ARTISTA.

En aquesta icona no trobem cap referència als altres dos crucificats a un cantó i a l'altre de Jesús (Jn 19,18). Tampoc apareix el rètol “Jesús de Natzaret el rei dels jueus”. També, ja ho hem escrit, l'iconògraf fa coincidir el deixeble estimat amb Joan fill de Zebedeu, l'Evangeliista, l'apòstol i el profeta, qüestió avui força descartada. Recordem en aquest sentit l'opinió del Dr. Pou:

“hi ha seriosos arguments per no identificar el Deixeble Estimat amb l'apòstol Joan el fill de Zebedeu.”¹⁰

“Nosaltres arribem a la conclusió que el personatge del Deixeble Estimat és un personatge anònim, que no és Joan el Fill de Zebedeu, ni té per què ser l'ancià Joan de Papies; encara que creiem que està referit a una persona històrica, idealitzada i estilitzada, deixeble contemporani de Jesús i principal inspirador de la teologia del Quart Evangeli.”¹¹

⁹ BCI nota “t” p. 206

¹⁰ ANTONI POU *El Deixeble Estimat Identitat i credibilitat del testimoni cristià des d'una hermenèutica psicológico-simbòlica.*

¹¹ *Ibíd.*

L'artista sembla adherir-se a la tradició, que no es pot fonamentar en el Quart Evangeli, del soldat Longí. Aquesta tradició dóna nom al soldat que va traspasà a Jesús, el nom derivat de la paraula "llança", i que la tradició cristiana a venerat com a Sant Longí, coincidint amb el centurió del que ens parla Marc: *"El centurió, que estava enfront d'ell, quan veié la manera com havia expirat, digué: És veritat: aquest home era Fill de Déu."* (Mc 15,39).

Així podríem afirmar que el pintor veu de tres fonts els Evangelis de Joan i de Marc i la tradició cristiana dels primers segles. En aquest sentit m'agradaria destacar el paper tant important que l'iconògraf atorga al soldat romà.

1.6 L'EXÈGESI MODERNA.

La mort de Jesús a la creu constitueix segons Tuñí i Alegre¹² l'eix vertebrador més profund de l'Evangeli de Joan.

L'autor de l'Evangeli entén la crucifixió com la glorificació de Jesús, com la seva exaltació i com el seu passar al Pare. La sobrietat de Joan dóna tota la importància al moment en que Jesús *"inclinà el cap i va lliurar l'esperit"* (Jn 19,30). A la creu es manifesta tot l'amor gratuït de Déu als homes i essent al mateix temps la glorificació del Fill. Ell s'acomiada, però no ens deixa ni sols, ni orfes ens envia el Defensor que brolla del seu costat traspasat, tot lliurant l'Esperit a l'Església. L'Esperit que ens capacita per entendre la Paraula i les realitats quotidianes, que ens fa profetes i testimonis del Crist.

Així, el Quart Evangeli presenta la mort de Jesús com la mort de l'Anyell Pasqual, situant la mort de Jesús el dia de la preparació, és a dir la vigília de Pasqua jueva, a diferència dels sinòptics.

D'aquesta manera transforma la mort de Jesús a la creu, l'instrument de tortura, en una victòria, la victòria del Fill sobre el pecat, sobre el Príncep d'aquest món. Precisament, és aquesta exegesi moderna la que posa, segons el meu punt de

¹² JOSEP-ORIOL TUNÍ; XAVIER ALEGRE *Escritos Joánicos y cartas católicas*, p.62

vista, de màxima actualitat i validesa la pintura iconogràfica tan antiga, doncs dóna també tota la importància al Fill que descansa al haver fet la voluntat del Pare i al haver entregat l'Esperit als seus deixebles estimats, als qui creuen en Ell.

1.7. INTERPRETACIÓ TEOLÒGICA DE JN 19,17-37. CRUCIFIXIÓ, MORT I EL COSTAT DE JESÚS TRASPASSAT.

De la mateixa manera que tot l'Evangeli de Joan és cristocèntric, El Fill de Déu continua sent el centre del relat de la crucifixió, manifestant tota la plenitud del misteri de Crist. Parlem, doncs, d'una "cristologia alta" que presenta a Jesús amb els trets més divins. Jesús culminat la missió ens revela totalment al Pare.

Així, en la crucifixió veiem la donació total de Déu per amor als homes i dones. Joan entén la creu com el símbol de l'amor gratuït i com el lloc de la glorificació del Fill.

En l'escena de la creu, veiem de nou com el Quart Evangeli dóna poca importància a la categoria d'apòstol, mentre que dóna relleu a la de deixeble.¹³ Els personatges que acompanyen a Jesús a la creu, el *Stabat Mater*, són símbols de la fidelitat i de l'esperança. Resulten una clara contraposició als deixebles que han abandonat a Jesús, fen present la imperfecció de les comunitats cristianes, la imperfecció de l'Església.

La Mare de Déu només apareix dos cops en el Quart Evangeli. Al principi de la vida pública de Jesús a les noces de Canà, i al final al peu de la creu. És com si l'autor fes anunciar a Maria la salvació que es fa present, tot començant a Canà, i la seva realització plena en la mort i la resurrecció del Crist.

El Deixeble Estimat serveix com garant i com testimoni d'allò que ha vist. És el deixeble fidel que garanteix la revelació: "*ell mateix sap que diu la veritat, perquè també vosaltres cregueu*" (Jn 19,35).

¹³ ANTONI POU, EL Quart Evangeli II Teologia i Art (*Apunts*) p.44

Maria és la persona que ha anat madurant, la Mare que des del cel engendra espiritualment els cristians, tot representant l'Església. Jesús, aixecat a la creu, li encarregà aquesta missió. Però hi ha quelcom més, Maria representa la llarga història d'espera del Poble d'Israel, que ara veu garantida la revelació i acomplida la salvació en la donació del seu Fill que consuma l'obra del Pare.

Així al peu de la creu, Jesús reuneix i unifica el passat d'Israel (simbolitzat per la Mare de Jesús) amb el present del missatge evangèlic (simbolitzat pel Deixeble Estimat) que es compleix i es complirà fins a la fi dels temps.¹⁴ Podem entendre que Jesús, després del seu acte suprem d'amor, reunifica Antic i Nou Testament en aquesta mútua entrega de la Mare i del Deixeble estimat.

Amb la seva exaltació i glorificació a la creu Jesús entrega l'Esperit, l'Esperit Sant, l'Esperit de la veritat, el defensor, el consolador, i el guia de les comunitats cristianes. Al Quart Evangeli, l'Esperit té unes característiques personals que facilitarà l'elaboració de la teologia trinitària. L'Esperit brolla del costat de Jesús, que la llança ha traspasat, però també neix en cadascun dels cristians que l'acull.

2. OBJECTIUS DIDÀCTICS DE L'ACTIVITAT.

Els objectius didàctics d'aquesta unitat són diversos, val la pena remarcar els següents:

- Aprendre el significat de determinats símbols en una obra gràfica com ara la icona de la crucifixió.
- Descobrir les diferències entre el text (Jn 18,17-37) i la icona.
- Comprendre la capacitat que per a transmetre un missatge tenen les imatges.
- Aprendre a trobar informació en diferents mitjans com ara les biblioteques i internet.
- Descobrir primer, i més tard observar les diferències entre els quatre Evangelis a l'hora de relatar la crucifixió de Jesús (Jn 19,17-37; Mt 27,32-44; Mc 15,21-32; Lc 23,26-43).
- Aprendre a comparar quatre textos diferents, trobant-ne similituds i diferències.

¹⁴ XAVIER LEON-DUFOUR, *Lectura del Evangelio de Juan Vol. IV* p. 123

- Intentar conèixer el motiu central de cadascun dels quatre evangelistes en aquests fragments.

3. COMPETÈNCIES BÀSIQUES TREBALLADES EN L'ACTIVITAT.

En aquesta activitat es treballen competències bàsiques de diferents àmbits: àmbit de cultura i valors, àmbit lingüístic, àmbit social, i àmbit digital. Parlem d'una activitat de caire plenament transversal. En conseqüència, val la pena destacar les següents competències bàsiques que seran treballades dintre de l'activitat:

- Comprendre i valorar el nostre món a partir de les arrels culturals que l'han configurat.
- Qüestionar-se i usar l'argumentació per superar prejudicis i per consolidar el pensament propi.
- Copsar les dimensions ètiques dels grans relats literaris i de les obres artístiques.
- Analitzar críticament l'entorn (natural, científicotecnològic, social, polític, cultural) des de la perspectiva ètica, individualment i de manera col·lectiva.
- Obtenir informació, interpretar i valorar el contingut de textos escrits de la vida quotidiana, dels mitjans de comunicació i acadèmics per comprendre'ls.
- Desenvolupar estratègies de cerca i gestió de la informació per adquirir coneixement.
- Escriure textos de tipologia diversa i en diferents formats i suports amb adequació, coherència, cohesió i correcció lingüística.
- Revisar i corregir el text per millorar-lo, i tenir cura de la seva presentació formal.
- Llegir obres i conèixer els autors i les autores i els períodes més significatius de la literatura catalana, la castellana i la universal.
- Utilitzar les aplicacions d'edició de textos, presentacions multimèdia i tractament de dades numèriques per a la producció de documents digitals.
- Cercar, contrastar i seleccionar informació digital adequada per al treball a realitzar, tot considerant diverses fonts i mitjans digitals.
- Aplicar els procediments de la recerca històrica a partir de la formulació de preguntes i l'anàlisi de fonts, per interpretar el passat.
- Identificar i valorar la identitat individual i col·lectiva per comprendre la seva intervenció en la construcció de subjectes històrics.

- Analitzar les manifestacions culturals i relacionar-les amb els seus creadors i la seva època, per interpretar les diverses cosmovisions i la seva finalitat.
- Valorar el patrimoni cultural com a herència rebuda del passat, per defensar-ne la conservació i afavorir que les generacions futures se l'apropriïn.

4. TEMPORITZACIÓ DE L'ACTIVITAT.

Veure el punt 6.

5. CURS AL QUAL VA DESTINADA L'ACTIVITAT.

L'activitat, donada la seva profunditat, va destinada als alumnes del segon cicle de l'educació secundària obligatòria, tot i que també és vàlida per els alumnes de Batxillerat.

Encara que he desenvolupat l'activitat que es relaciona més avall, és ben cert que es poden fer algunes altres coma ara:

- La descoberta del procés de realització d'una icona.
- La comparació de dues imatges de la mateixa escena bíblica en estils artístics diferenciats.
- La comparació del text bíblic de l'evangeli de Joan amb els sinòptics.

6. METODOLOGIA SEQÜENCIADA DE L'ACTIVITAT.

ACTIVITAT: *Copsar la relació entre la imatge i el text bíblic.* (135 minuts)

Primera part:

- Presentació de l'activitat per part del professor (15 minuts).
- Lectura i recerca (45 minuts).

Aquesta activitat pretén estimular als alumnes en la recerca de les coincidències entre el text bíblic (Jn 19,17-37) i la icona de la crucifixió, és tracta d'una feina d'anàlisi on convindrà una lectura atenta i reposada de la perícopa, tal vegada més d'un cop per tal de cercar les coincidències, les diferències, les omissions de la imatge respecte al text (els altres dos crucificats, el rètol escrit en hebreu, ...), així com també els afegitons que incorpora la icona, (el soldat Longí,...).

Segona Part:

- Recerca dels elements simbòlics i del seu significat (30')

En una segona fase s'intentarà desvetllar el valor simbòlic d'alguns detalls de la pintura coma ara la calavera, les estrelles al vestit de Maria, el llibre als braços de Joan l'Evangelista, les armes de l'home al costat de Joan, l'aigua i la sang que brollen del cor de Jesús i que banyen a les dones, el cim de la muntanya on està clavada la creu.

Tercera Part:

- Audició musical i lectura i comprensió del Stabat Mater (30')

En una tercera fase, en un excursus o digressió, conduïrem als alumnes cap un altre representació d'aquest passatge bíblic, en aquest cas la seva interpretació musical, el *Stabat Mater*, trobem el text en llatí i català a la web dels Servites de Mataró¹⁵ així com la musica en cant gregorià¹⁶ o la versió de Vivaldi¹⁷. És tracta de veure la diferent representació d'una mateixa informació en funció del moment cultural que travessa la societat que transmet i rep el missatge. També el fet d'entendre un missatge emprant tres canals de comunicació diferenciats, text, pintura, i música.

Quarta Part:

- Redacció d'un escrit o d'un poema (15')

Els alumnes redactaran, en aquest cas es tracta d'un treball individual, un escrit ja com a narració ja com a poema que expliciti els sentiments que les produeix l'escena bíblica així com les seves interpretacions al llarg de la historia.

Un cop acabada l'activitat per part dels alumnes el professor recollirà i ampliarà les reflexions fetes pels alumnes, mirant d'eixamplar coneixements en el tema proposat. Durant l'activitat el professor anirà guiant als alumnes per tal de fer una recerca profitosa.

¹⁵ [en línia]: <<http://www.servitesdemataro.es/76960247>> [consultat 4 abril 2016]

¹⁶ [en línia]: <https://www.youtube.com/watch?v=_D0PWLN0NaU> [consultat 4 abril 2016]

¹⁷ [en línia]: <<https://www.youtube.com/watch?v=dFuEQEs6A24>> [consultat 4 abril 2016]

7. RECURSOS NECESSARIS PER A DUR A TERME L'ACTIVITAT.

Per a la completa realització de l'activitat necessitarem:

- ✓ La Bíblia.
- ✓ Una aula amb pissarra digital. Per tal de projectar la icona i escoltar la música.
- ✓ Papers i bolígrafs.
- ✓ Ordinadors amb connexió a internet per fer la cerca d'informació.

8. AVALUACIÓ DE L'ACTIVITAT.

L'activitat de la primera i segona part es pot realitzar en petits grups de dos alumnes. La tercera part, la d'escoltar la música es farà a nivell de grup classe, La quarta part, la de la redacció és un treball individual.

Els alumnes presentaran els seus treballs per escrit i el professor avaluarà la precisió i profunditat de les recerques tant de la primera part com de la segona part de l'activitat, aquesta nota valdrà 2/3 part de l'activitat mentre que l'escrit realitzat individualment equivaldrà a l'altre 1/3 de la nota. Personalment crec que a l'avaluació aquesta activitat ha de tenir el mateix pes que les altres que s'hagin realitzat durant el trimestre.

8. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

La Bíblia BCI Bíblia Catalana Interconfessional, Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya Editorial Claret 2008.

LEON-DUFOUR, XAVIER., *Lectura del Evangelio de Juan. Jn 18-21. Vol. IV* Salamanca: Sígueme 1998. pp. 105-148

POU MUNTANER, ANTONI., *El Deixeble Estimat Identitat i credibilitat del testimoni cristià des d'una hermenèutica psicológico-simbòlica*. Conferència a la festa de Sant Tomàs del 2012, a l'Escola de teologia del Monestir de Montserrat.

TUÑÍ, JOSEP-ORIOL; ALEGRE, XAVIER., *Escritos joánicos y cartas católicas*. Estella (Navarra): Verbo Divino 1995 pp. 43-82.